

Pojawienie się i ekspansja islamu

Historia kolonizacji i podboju
napędzanego świętą wiarą

Kiedy powstał islam?

Przed pojawieniem się monoteizmu wśród plemion i ludów zamieszkujących Półwysep Arabski dominowały wierzenia animistyczne. Region niczym więc nie różnił się pod tym względem od innych zakątków świata. Na Półwyspie Arabskim szczególnie imponująco rozbudował się świat duchów i demonów, z których najważniejszymi były dżiny. Ale wśród wielu bogów wyróżniał się bóg księżycy, Allah, dosł. bóg jedyny¹.

W tamtych czasach mieszkańcy Mekki i okolic podtrzymywali kult swojego bóstwa opiekuńczego Hudala oraz trzech bogini. Ludzkim przeznaczeniem kierowała Manat, mając za towarzyszkę boginię Słońca Al-Lat i Wenus Al-Uzza. W Mekce już od II w. po Chr. znajdowało się sanktuarium Al-Kaba. Pielgrzymowali do niego Arabowie z całego Półwyspu, by oddać cześć 360 bogom ówczesnego panteonu.

---

¹ Agnieszka Dziedkowiec, *Ewolucja wierzeń w dżiny w kulturze arabskiej*. <https://ruj.uj.edu.pl/entities/publication/f0c5085a-99e5-4d70-8d4b-8ee951933445> [dostęp: 2023.12.09].

AL-KABA I ŚWIĘTY KAMIEŃ

W okresie przed pojawieniem się islamu Arabowie z innych oaz i miast pielgrzymowali do sanktuarium Al-Kaba, w którym przechowywano przyniesiony z nieba przez anioła Czarny Kamień (Hadżar)².

Ryc. 1. Al-Kaba w Mekce. Fot. Haidan, Splash

Tradycja muzułmańska zaadaptowała ten kult. Po powrocie Mahometa do Mekki sanktuarium stało się miejscem kultu Allacha. Według jej wykładni, pierwszą Al-Kabę zbudował biblijny Adam. Po jej zniszczeniu przez potop odbudować miał ją Ibrahim (Abraham) wraz z pierworodnym synem.

Wokół Kaby w zbudowano świątę meczet Masdżid al-Haram. Sama Al-Kaba jest celem pielgrzymki hadż-dż, którą każdy muzułmanin powinien odbyć przynajmniej raz w życiu.

² Z przyczyn religijnych nie można przeprowadzić analiz samego kamienia, wmurowanego w ścianę Al Kaby. Naukowcy spekulują na podstawie wyglądu zewnętrznego, że jest to tzw. impaktyt, czyli fragment gruntu przeobrażonego termicznie i kinetycznie w czasie upadku meteora.

W takim świecie w 570 roku po Chr. urodził Mahomet. W wieku lat czterdziestu ten arabski kupiec obwieścił pozostałym mieszkańcom Mekki zasady nowej wiary. Jak sam głosił, objawił mu się archanioł Dżibril (Gabriel), by przekazać słowa najważniejszego boga – Allacha.

Ale w ciągu dwudziestu lat Mahomet zdołał zgromadzić zaledwie stu zwolenników. Przez starszyznę i elity zamieszkującego Mekkę plemienia Kurajszytów traktowany był jako niegroźny, „nawiedzony” mistyk.

„Nie ma boga prócz Allaha!”

Te oświadczenie Mahometa zmieniło świat. Mahomet stwierdził, że jego objawienie znaczy, iż kult jakichkolwiek innych bóstw jest bałwochwalstwem.

Do tej pory uznawany za nieszkodliwego, wstąpił na pozycję wieszczyciela nowej wiary. Teraz samozwańczo ogłosił się przywódcą ruchu religijnego, którego główną doktryną było odrzucenie praktyk duchowych przodków, a przy tym kultywowanych „od zawsze” tradycji.

Pojawienie się nowej wiary miało brzemienne skutki – było *de facto* obaleniem istniejących hierarchii plemiennych i struktur władzy całej Mekki. Było więc formą rewolucji. Mahometa od ogłoszenia bluźniercą i stracenia ratowało to, że był Kurajszytą, a dodatkowo członkiem ważnego rodu Haszymitów. Jedyłą sankcją, jaką zaznał za próbę obalenia zastanych porządków był bojkot towarzyski i szykany. Nawróceń było niewiele. Byli to domownicy Mahometa: jego żona Chadidża, kuzyn Ali, teść Abu Bakr i wyzwolony niewolnik Zajd.

Ale do nowych struktur religijnych przyłączali się coraz częściej młodzi mężczyźni. Motywował ich bunt wobec władzy rodzicielskiej i brak perspektyw na wspięcie się w górę skostniałej struktury klanowej swoich ojców i wujów. To było już groźne i wymagało działania.

Ucieczka z Mekki do Medyny – Hidżra

Kluczowym okresem dla nowej religii był rok 619. Umarł Abu Talib, głowa rodu Haszymidów. Był on wcześniej protektorem osieroconego w dzieciństwie Mahometa. Jego miejsce zajął Abu Lahab – gorliwy, fanatyczny wyznawca starych systemów wierzeń. Gdy Mahomet potwierdził w rozmowie z nowym przywódcą, że nadal zamierza głosić obwieszony przez siebie monopol Allaha, Abu Lahab zdjął ochronę rodową z nad głowy „mistyka”. Wyłączało to Mahometa spod parasola ochronnego zemsty klanowej w przypadku, gdyby ktoś próbował targnąć się na jego życie.

Mahomet, buntujący młodzieź, a więc naruszający struktury władzy, nie mógł już liczyć na bezkarność. W 622 roku zdecydował, by przenieść się do oddalonej o 340 km w linii prostej Medyny. To właśnie ten rok nosi numer jeden w kalendarzu muzułmańskim – pierwszy rok Hidżri.

Migracja do Medyny była przekalkulowana na zimno. Wybór miejsca wynikał z dwóch okoliczności. Pierwszą było to, że właśnie w Medynie zmarł ojciec Mahometa. Drugą – zamieszkiwały ją w harmonii ze społecznościami Arabów wyznające monoteizm społeczności żydowskie, które wyznawały monoteizm. Czyniło to z Medyny miejscem sprzyjającym dla rozrostu wspólnoty religijnej odstępców dowodzonej przez Mahometa, opartej na doktrynie monoteistycznej obficie kopiowanej z kanonu możeszowego.

Sama zmiana miejsca zamieszkania w sposób oczywisty nie była też ucieczką. Prorok wpierw wysłał do Medyny swoich wyznawców i zwolenników, a sam opuścił Mekkę jako ostatni.

Powrót do Mekki

Migranci zintegrowali się z lokalną społecznością, żyjącą – jak wszędzie indziej na pustynnym półwyspie – z łupienia kupieckich karawan. Wyznawcy i podkomentni Mahometa byli dobrze zorganizowani, oddani swojej wierze i hojnie wynagradzani. Mieli też utalentowanych i bezwzględnych wodzów.

Osiem lat wyrzeczeń oraz ciężkiego, skromnego życia i pracy zaowocowało stworzeniem sprawnej wspólnoty zaprawionych do walki rozbójników. W Medynie ukształtowało się niewielkie, ale sprawnie działające i nadzwyczaj zintegrowane pierwsze, wciąż miniaturowe państwo islamskie. Gdy Mahomet uznał, że nadszedł czas, aby powrócić do Mekki, dysponował armią 10 tysięcy ludzi. Ta siła była więcej niż wystarczająca, aby pokonać i zmusić do uległości wszystkich tych, którzy wcześniej przeciwstawiali się wizjom i teom Mahometa, kierując ku niemu kpiny, lekceważenie i groźby.

Instrumentem zwiększającym zdolność Mahometa do rozszerzania wpływów nowej wiary stał się Koran. Ta święta księga islamu uznawana jest za słowo Boga, objawione Mahometowi na przestrzeni 20 lat. Początkowo jego treść była utrwalana w przekazie ustnym, jednak została spisana za panowania kalifa Usmana (577–656).

DLACZEGO RELIGIE MONOTEISTYCZNE SPRZYJAJĄ POWSTAWANIU IMPERIÓW?

Odpowiedzi dostarczają obserwacje antropologów poczynione w Nowej Gwinei. Ara Norenzayan w książce *Wielcy Bogowie*³ pokazuje w działaniu mechanizmy działania bóstw plemiennych i proces ich zastępowania przez

³ Ara Norenzayan, *Big Gods: How Religion Transformed Cooperation and Conflict*, Princeton University Press 2013.

bóstwa umożliwiające tworzenie wspólnot kooperujących (a więc i proto-państw) o liczebności wcześniej niemożliwej do osiągnięcia.

Działanie „niewidzialnego sufitu” populacji plemiennnej da się podsumować prostą obserwacją. Bóstwa plemiennne są przypisane do rodów i wiosek, a więc to im tylko są w stanie dostarczać ochrony i pomyślności. Nie generują, ani nie są wynikiem dość silnej presji do zwiększania liczebności populacji. Obyczajem religijnym integrującym rozszerzone rodziny, których po kilka zamieszkuje jedną wioskę, był m.in. nakaz wyręczania się kimś spoza rodziny. Tak wymuszana kooperacja międzyrodowa nie wystarczyła w obliczu inwazji sąsiedniego ludu.

Jednak presja wojenna doprowadziła do absolutnie fascynującego aktu ewolucji kulturowej. Atakowani uznali, że bogowie agresora są silniejsi. Pragmatyczni przywódcy i szamani uznali gremialnie ten fakt i jako cały lud zamieszkujący kilkanaście wiosek przyjęli jedno z bóstw rodzinnych przeciwnika na bóstwa dające ochronę na poziomie już całego ludu. Taki przeszczep idoli pozwolił na koordynację wysiłków wojennych i odparcie inwazji. Stało się tak, gdyż działanie nowego opiekuna zmieniło radykalnie strukturę życia społecznego wioski. Zredukowanie konfliktów wewnętrznych zaskutkowało zwiększeniem długości życia. Udało się też przekroczyć niewidzialną barierę dla populacji zamieszkującej jedną wioskę (około. 300 osób). Te i inne efekty przyjęcia wspólnego systemu animistycznych bożków dały zdolność organizowania liczniejszych grup zbrojnych (ang. *war parties*). To tylko najprostszy, wręcz prymitywny przykład tego, jak kluczową rolę w budowaniu zdolności przetrwania grupowego odgrywa system religijny.

W Chinach tak właśnie działał kult przodków na poziomie rodowym i lokalnych społeczności. Chiński „trik” pozwalający budować imperia i podbijać kultu-

rowo lub mieczem sąsiednie ludy było przekształcenie kultu przodków rodu panującego w strukturę nadprzyrodzoną, której opatrność rozciągała się na całe państwo-cywilizację.

Podsumowując, wojna i konflikty zewnętrzne o specyficznych cechach jest generatorem tzw. ultrakooperacji, tj. pozwalają budować większe, lepiej zintegrowane i potrafiące lepiej walczyć o zasoby i przetrwanie wspólnoty⁴.

Oczywiście jest tak w dużym uproszczeniu koncepcyjnym, gdyż sam typ religii pełni kluczową rolę. Znakomicie udokumentowane badania psychologów społecznych pokazują, że psychika i system motywacyjny członków społeczności musi być ukształtowana i działać pod rygiorem wszytkowiedzącego boga, mogącego karać i nagradzać odpowiednio uczynki społeczne i prospołeczne. Systemy społeczne mogą realizować tę funkcję za pomocą kultywowania ideałów samokontroli albo stosowania odstrasżających kar.

Konstrukcja islamu w jego pierwotnej i późniejszych wersjach okazała się nadzwyczajnie optymalnym systemem masowego infekowania umysłów pakietem motywacji polegającym na nawracaniu niewiernych. Wykoncypowany przez Mahometa i dostrojony w praktyce system pozwalał na gwałtowne poszerzenie liczebności wspólnoty przez nawracanie. Z taką praktyką powiększania liczby zwolenników nie mają szans konkurować systemy plemienne, opierające napływ nowych członków wspólnoty na rozrodczości lub ew. asymilacji jeńców czy osób porwanych.

⁴ Więcej prawideł w rozdziale „Wojny są potrzebne! Ale nie byle jakie wojny” w tomie *Sily psychohistorii*.

II

Jak islam podbijał i kolonizował świat

Kalifowie – następcy Mahometa

Kalif (arab. *ḥalifa*) to „następca”. W islamie sunnickim kalif to tytuł następców Mahometa, czyli przywódców muzułmańskich społeczności państwowo-religijnych zwanych kalifatami.

Mahomet, założyciel islamu, zmarł w 632 roku. Realizacja dżihadu przez dwóch kalifów po jego śmierci dała imponujący rezultat. Dwaj pierwsi kalifowie stworzyli imperium rozciągające się od granic Egiptu po Persję. W zaledwie sto lat opanowali cały Półwysep Arabski, olbrzymie obszary Azji Środkowej, Persję, Mezopotamię, a przy tym całe śródziemnomorskie wybrzeże Afryki i Półwysep Iberyjski. W sto lat po śmierci Mahometa, w 732 roku, Arabowie dotarli do państwa Franków, w którym stoczyli i szczęśliwie dla nas przegrali bitwę pod Poitiers, ledwie 300 kilometrów od Paryża.

Podboje w VII–IX wieku i dynastia umajjadzka (661–750)

Umajjady poszerzali świat islamu w latach 661 do 750. To za ich panowania islam wdarł się i zajął Półwysep Iberyjski. Dokonali bardzo skutecznej konsolidacji wewnętrznej. Zaczęli bić własną arabską monetę.

Sulajman Ibn Abd al-Malik (715–717) doprowadził do kolejnego oblężenia Konstantynopola, który jednak ponownie się obronił. Ale Umajjadzi wkrótce stracili impet. Rządy Hiszama ibn Abd al-Malika (724–743) były ostatnim okresem pomyślności Umajjadów. Już wtedy widać było pierwsze rysy na gmachu imperium. Arabowie utracili niemal cały Mawarannahr – w wyniku ofensywy tureckich

Türgeszów, którzy w roku 724 zadali im druzgocącą klęskę w tzw. „dniu pragnienia”. Ostatecznie, dzięki mądrej polityce takich namiestników jak Asad Ibn Abd Allah al-Kasri oraz Nasr Ibn Sajjar udało się Umajjadom odbudować swoje panowanie w regionie.

Większość członków rodu Umajjadów została wymordowana przez Abbasydów. Jednym z garstki ocalałych był Abd ar-Rahman I (756–788), wnuk kalifa Hiszama, który był zdobywcą Półwyspu Iberyjskiego. Panowanie Abd ar-Rahmana II (822–852) było początkiem pierwszego „złotego wieku” al-Andalus, Andaluzji. Emirowi udało się spacyfikować wszystkie terytoria muzułmańskie na Półwyspie.

Archeologia poświadcza o coraz większej liczbie zmarłych chowanych podług obrządku muzułmańskiego. To i zamiana lokalnych kościołów na meczety świadczy o rozprzestrzenianiu się islamu wśród wszystkich warstw populacji. Ci, którzy wytrwali przy chrześcijaństwie, poddawali się wpływowi dominującej kultury arabów i tracili umiejętność posługiwania się łaciną. Tak właśnie doszło do powstania grupy Mozarabów – chrześcijan, których językiem ojczystym był język arabski.

Skróćmy tę opowieść do minimum, gdyż celem powstania tej książki jest nie opisanie historii islamu, ale natury sił animujących jego wyznawców do ekspansji.

Zasięg i wpływy islamu dziś

Dziś islam to druga największa po chrześcijaństwie religia monoteistyczna na świecie. Co czwarty człowiek na świecie jest muzułmaninem. Największym muzułmańskim krajem na świecie jest Indonezja. W Europie wyznawcy islamu stanowią 6% populacji, w Stanach Zjednoczonych – 1%.

Współcześnie fundamentalizm islamski stał się ideologią, a nawet programem politycznym organizacji Bractwa

Muzułmańskiego. Organizacja ta powstała w Egipcie w okresie po I wojnie światowej. W latach 70., w konsekwencji sowieckiej inwazji na Afganistan, ideologia dżihadystyczna, czyli propagująca zbrojną walkę (świętą wojnę) z niewiernymi, weszła w nową fazę i rozprzestrzeniła się na całym świecie.

W krajach Europy działają kaznodzieje islamscy pochodzący z całej plejady państw muzulmańskich. Jawnie zachęcają oni do ataków na świeckie państwo i jego ideę, a przy tym dbają oni, aby wspólnoty muzulmańskie nie integrowały się ze społeczeństwem autochtonów (nami). Stosują oni wyrafinowane metody socjotechniczne, m.in. strategię wzmacniania u wiernych poczucia izolacji i marginalizacji społecznej.

Przykład współczesny – Sri Lanka

Seria krwawych zamachów terrorystycznych na kościoły i hotele, przeprowadzona na Sri Lance w Niedzielę Wielkanocną 21 kwietnia 2019 roku, to jeden z licznych przykładów działania grup ekstremistów religijnych. Do ataku przyznały się niewielkie miejscowe ugrupowania działające na rzecz i w imieniu Państwa Islamskiego (IS). Zginęło około 260 osób (ponad 40 cudzoziemców), a do tego rannych było wiele kolejnych.

W tamtym okresie Azja Południowo-Wschodnia była areną walk między Państwem Islamskim a Al-Kaidą o wpływy wśród lokalnych społeczności muzulmańskich oraz o finansowanie. Strategią obu ugrupowań należących do „międzynarodowego dżihadu” jest radykalizacja lokalnych środowisk. Przyczyna stosowania tej strategii jest jak najbardziej praktyczna. Nowo dominowane diaspory służą jako zasoby werbunkowe do rekrutacji kolejnych pokoleń bojowników. ■